تاتارچه قرآن تفسیری

۳نچی کیسه‌ك

ناشر ومحرری:
محمد کامل المطیعی تحفة اللین
اورالسکی شهرنده.

قال الله الکریم فی کتابه القدیم:
وقرآنا فرقناه لتقرأه علی الناس
علی مکث ونزلناه تنزیلا.
سورة بنی اسرائیل.

هر حقوقی صاحبینه راجعدر.

قزانده «معارف» مطبعه‌سی.

КАЗАНЬ
ЭЛЕКТРО-ТИПОГРАФІЯ „МААРИФЪ“
1914 г.

بسم الله الرحمن الرحيم

(أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) کشیلرنی یخشیلقغه بیورغان بولاسز؛ اوزکزنی اونوتاسز، حالبوکه اوزکز کتاب اوقیسز؛ برده عقللامیسز.

تفسیرچیلرنك کوبسی بو آیتنیده بنی اسرائیل علماسی حقنده کیلگان دیسه‌لرده البته بو آیتنك حکمی عامدر.

هر بر ملا یاخود ایشان اسمنی الغان حضرتلر یاکه معلم ومعلمه‌لر یخشیلقنی ایك اوّل اوزلری اشله‌وچی بولوب صوکره باشقه کشیلرگه بیوررغه کیره‌ك. اش آلای بولمغان صورتده، بو آیت کریمه‌دن آڭلاشلغان شلته‌گه آلارنڭده ئله‌گب قالورلنده اصلا شك یوقدر. شولای بواسه‌ده بو آیتدن اوزك اشله‌مه‌گاچ باشقه کشیلرگه برده بیورما دیگان معنی آڭلانمیدر.

فقط یخشیلق برله کشیلرگه بیورغان چاغڭده اوزکنیده اونوطوب قالدرما یوقسه عقلسز وفهمسز کشیلر جمله‌سندن بولورسن معنی‌سی آڭلاشلادر. بناءعلیه اوزك یخشیمی، یامانمی آنسن تیکشروب تورما اما قولڭدن کیلگان قدر باشقه کشیلرنی یخشیلقغه چاقر (*)، چونکه یخشیلقغه چاقرو اوزیده بر یخشیلقدر. اگر سین شول یخشیلقنی

(*) بو مألده رسولمزدن بر حدیثده روایت اولونمشدر: مروا بالمعروف وان لم تفعلوه وانهوا عن المنکر وان لم تجتنبوه کله. الجامع الصغیر للامام السیوطی.

طوغری کوڭل وچن اخلاص برله اشلەسەڭ اللهتعالی حضرتی سینڭ اول یخشیلقڭ اوچون ایکنچی بر یامانلغڭنی کیچرر. بوڭا بو آیت دلیلدر: اِنَّ الحسنات یذهبن السّیئات. معنیسی اوز اورننده تفصیلا بیان اولنور.

اللهتعالی موفق ایلەسون. (واستعینوا بالصبر والصلوة) هر بر اشڭزده صبرلق همده نماز ایله اللهدن یاردم ایستەڭز. صلاتنڭ عرب تلنده اصل معنیسی دعادر. مفسرلر بزگه فرض قیلونغان نماز معنیسن بیرگانلر. بعضلری بو اورندەغی صبردن مراد صوم یعنی روزه توتو دیگانلر، اما صبرنڭ اصل معنیسی نفسنی آرزو قیلا وسوبه تورغان نرسەلردن طویو دیمکدر. (وانها لکبیرة الا علی الخاشعین الذین یظنون انهم ملاقوا ربهم والیه راجعون) اول نماز بر آغر زور اش بولوب طورا مگر ربلرینه یولوقاچقلرن وآڭا قایتاچقلرن شکسز بلوب توروچی اخلاصلی کشیلرگه آغر تویولماس.

(یا بنی اسرائیل اذکروا نعمتی التی انعمت علیکم وانی فضلتکم علی العالمین) ای اسرائیل (حضرت یعقوب) بالالری! مینم سزگه بیرگان نعمتنی همده سزنی زمانڭزده بولغان همه کشیلردن آرتغراق قیلغانمنی ایسڭزگه توشرڭز (واتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئا ولا یقبل منها شفاعة ولا یوخذ منها عدل ولاهم ینصرون) هیچ بر نفس هیچ بر نفسدن هیچ بر نرسه جزا اوتی آلمی تورغان کوندن قورقڭز. اول کونده شفاعت قبول ایدلماس. برەو اوچون برەو آلماشدرلمازوهم برسیده یاردم قیلنمش اولمازلر.

بو آیت کریمه تفسیرنده السید محمود الالوسی اوزینڭ روح المعانی اسملی تفسیرنده بویله یازا: قیامت کونلری بیك اوزون

و كيك وقتلر در. وقتينه كوره و كشي سينه كوره شوندى قورقنچلى ساعتلرده بولور. آنده هيچ كمسه هيچ كمسه گه‌طايانوب تورو بولماز، اما وقتيله شفاعتلرده بولاچاغى باشقه آيتلردن و بيك كوب حديثلردن آڭلاشيلادر. رزقنا الله الشفاعة. (وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَائَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَائَكُمْ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ) اى بنى اسرائيل شونيده ايسكزده توتوڭز، مين سزنى فرعون قومندن قوتقاردم، آلار سزلرگه بيك يامان عذاب تاتوتالر ايدى، آلار اير بالالرڭزنى بوغازليلر، خاتون قزلرڭزنى اوياتلى اشلر ايله خفا قيلالر ايدى، اوشبو اشلرده ربڭزدن كيلگان بر الوغ بلاء ايدى.

مصر يورطنده ايسكى زمانلرده پادشاهلق قيلغان ذاتلرغه فرعون ديب أيتلوب كيلگان. اول فرعونلر دنياغه بيك كوب كيلوب كيچمشلردر. آيتده‌گى فرعون حضرت موسى زماننداغى مشهور فرعوندر. كوب تفسيرلرنڭ بيانينه كوره اسمى وليد بن مصعب‌در. مصر پادشاهلرى ملت اسلامدن بولسه عزيز ديب اسمله‌نگان. فقط ١٩ نچى عصردن بيرو حاضرگه‌چه خديو ديب يوروته‌لر. فرعون‌نڭ اير بالالرنى قردروب قزلرنى قالدروب ظلملق قيلووى نى ايچون بولديغنى قصص سوره‌سنده: اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا آيت كريمه‌لرى تفسيرنده آچق بيان ايده‌چه‌كم انشاءالله (وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ) سزنڭ سببلى ديڭگزنى آيورغانمز وقتده سزنى قوتقاردق وسز قاراب تورغانڭز حالده فرعون‌نى قوميله باطردق، يعنى شول حاللرنيده ايسكزدن چغارماڭز ديمكدر.

(وَاِذْ وَاعَدْنا مُوسى اَرْبَعِينَ لَيلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَاَنْتُمْ ظالِمُونَ) طور طاغینه کیتوب قرق کیچ توررغه موسیٰ‌غه وعده بیرگانبز وقتده، اول کیتکاچ سز بزاوغه طابندگز، سز ظالملرسز. بو نیندی بزاؤ و آنگا طابنورغه کم سببچی بولغان همده حضرت موسی‌نڭ طور طاغینه باروب یوروگان واقعه‌لری بیك تفصیللی صورتده طه سوره‌سندهگی آیتلر تفسیرنده سویله‌نور انشاء الله (ثُمَّ عَفَوْنا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذالِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) بزاوغه طابنوگزدن توبه ایتکاچ گناهلرگزنی عفوده ایتدك شاید تشکر ایده‌رسز (وَاِذْ آتَينا مُوسَى الْكِتابَ وَالْفُرْقانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) موسیٰ‌غه حق برله باطل‌نی آیورا تورغان کتاب (تورات)نی بیردك، شونی‌ده ایسگزده توتگز، شاید توغری یولغه کونلورسز (وَاِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ ياقَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا اِلى بارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ ذالِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بارِئِكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِيمُ) شول وقتده موسی اوزینڭ قومینه ایتکان: ای خلق! بزاوغه طابنو سببلی سز اوزگزگه ظلملق ایتدگز، بس ایندی ربگزگه توبه ایتوگز، نفسگزنی اوترگز، ربگز قاشنده سزنڭ اوچون شول اش خیرلی بولور، ربگز توبه‌گزنی قبول ایده‌ر، الله مرحمتلی‌در، توبه‌لرنی غایت قبول ایتوچیدر.

بورونغی تفسیرچیلر بو آیتده‌گی اوزگزنی اولترگز دیگان سوزده بیك کوب تورلی سوزلرگه کروب کیتکانلر، کوبره‌گی هر کشی‌گه معلوم اولترو دیسه‌لرده بعضلری آلارنڭ توبه ایتولری شول عین نفسنی اوترو دیگانلر، مینده بو سوزنی اختیار ایتوب توبه

ایله نفسڭزنی اولترڭز دیگان معنی‌نی بیردم. بو ایندی بیوکلرنڭ برسی طرفندن أیتولگان مُوتُوا قَبْلَ اَنْ تَمُوتُوا قبیلندن بولا. یعنی اولمه‌سدن بورون اولڭز دیمکدر. السید محمود الآلوسی جنابلری نڭ روح المعانی اسملی تفسیرنده‌گی روایتنچه امام قتاده جنابلری بو آیته‌گی فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ سوزینی فَاَقِیلُوا اَنْفُسَكُمْ دیب اوقوغان. یعنی نفسلرڭزنی یامانلقدن قایتارڭز دیمکدر. اوشبو اورنلرده اوزون تفسیرلرده ئلله نیندی اصلسز بنی اسرائیل قصه‌لرن یازوب توترغانلر.

آلارنڭ برده لزومی بوقلغندن مین اوشبو قصقه سوزلر ایله کفایت‌لندم. (وَاِذْ قُلْتُمْ یَا مُوسٰی لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰی نَرَی اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ) ای موسی! بز سیڭا ایمان کیترمیبز اللهنی آشکاره کورگانمزگه قدر دیب ایتکان زمانڭزده اوزڭز قاراب تورغانڭز حالده سزنی قاطی کوك کوکره‌ۋ طاوشی توتدی. (ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) صوڭره هوشڭز کیتوب اولگان‌کبی هلاك بولدیغڭز صوڭنده سزنی طاغنده ترگزدوك، شاید سز شونڭ اوچون تشکر ایده‌رسز.

تفسیرچیلرنڭ کوبسی بو اورنده‌ده چن اولوب ترلو معنی‌سینی بیرسه‌لرده بعضسی هوش کیتو معناسنی بیرمشلر، مینده شول هوش کیتو معنی‌سینی اختیار ایله‌دم. بوڭا الله تعالی نڭ ایکنچی اورنده بیوردیغی آیت کریمه دلیل ومثال اولا بیلور: وَیَاْتِیهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَیِّتٍ یعنی هر اورندن آڭا اولو کیلور اما اوزی اولك توگل دیمکدر. مفسّرلر آراسنده ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ سوزلرینه

ای ثمّ علّمنا کم بعد جهلکم معناسنی بیروچیلرده بار. یعنی سز اولکلر حکمنڭ هیچ نرسەدن خبرسز نادان بولوب یاتا ایدکز صوکره بز سزگه علملك بیروب ترگزدك دیمکدر. البته بو معنیده بیك یخشی معنیدر. عربلرده نادانغه اولك وعالم کشیگه ترك معنیسینی بیرو بیك استعمال قیلنادر. مثال اوچون مونده بر عرب شعری کیترەم.

اخو العلم حی خالد بعد موته * واوصاله تحت التراب رمیم
وذوالجهل میت وهو ماش علی الثری * یظن من الاحیاء وهی عدیم(*)

کلام قدیمڭگی آیتلر اچنڭده اومن کان میتا فاحییناه‌دن فعلّمناه معنیسی مراد بولغان یرده بار. دقت لازم.

(وظلّلنا علیکم الغمام وانزلنا علیکم المنّ والسّلوی کلوا من طیّبات ما رزقنا کم وما ظلموانا ولکن کانوا انفسهم یظلمون) بز سزنڭ اوستکزگه بولوطلر بیروب سزنی کولەگەلندردك، ینه سزگه تاتلی قدرت حلواسی ایله سلوی اسملی قوشنی ایندردك، آشاکز بز بیرگان رزقنڭ ایڭ یخشیسندن، آنلر بزگه ظلملق قیلا آلمادیلر فقط اوزلرینه اوزلری ظلم ایتەر بولدیلر.

الله تعالینڭ بو آیت آخرنڭ وما ظلمونا دیه ذکر قیلغان سوزلری بنی اسرائیل قومینڭ بزاونی الله دیه تابنولری ینه بز اللهنی آشکاره کورمی اوشانمیمز دیه یورولری کبی اوز اوزلرینه ضررلی وفائدەسز اشلر اشلەب، صاتاشوب وظلم ایتوب یورولرینه جواب اورننڭ ایتولگان سوزلردر. (واذ قلنا ادخلوا هـذه القریة فکلوا منها حیث شئتم رغدا

(*)معنالری: علم ایه‌سی اولب بتکاچ توفراق آستندن اعضالری چروب یاطسه‌ده مڭگو ترکدر اما نادانلق ایه‌سی توفراق اوستنده یورگان وقتنده مین ترك دیب اویلاسه‌ده یوق حکمنده دیمکدر.

وادخلوا الباب سجداً وقولوا حطّة نغفر لكم خطايا كم وسنزيد المحسنين)
بز دخی شول وقتده بنی اسرائیل قومینه ایتدك: كرگز بو آولغه،
آنده تله گه‌نگزچه کیگلك ایله آشا گز اما قابقاسندن کرگانده
سجده قیلوب حطّه دیه أیتوب کرگز، خطالرگزنی يارلقارمز،
دخی ایز گولك قیلوچیلرغه بیك كوب ثوابلر آرتدررمز.
بواورنك حطّه دیگان سوزنك معنی‌سی یارب گناهلرمزنی جوی ویارلقاغل
دیگان معنی‌نی افاده قیلادر. (فبدّل الّذین ظلموا قولاً غیرالّذی قیل لهم
فانزلنا علی الّذین ظلموا رجزامن السّماء بما کانو یفسقون) لکن آلار
ظلملقلرندن اوزلرینه بیورلغان سوزنی ایتمه‌ینچه آنی باشقه سوزگه
آلماشدردیلر، شول سببلی بز آلارغه اوزمزنك عالی طرفمزدن عذاب
ایندردك، بو عذاب آلارغه اوزلرینك بوزوقلق قیلولری سببلی بولدی.

مفسرلر بو آیتلرده یاد ایتولگان قریه‌دن مراد بالاتفاق بیت المقدس
دیگانلر. بنی اسرائیل قومی شول قریه‌گه کرگانده الله‌تعالی بیورغانچه
کرمه‌گانلر. سجده قیلوب کرواورنینه اوطروب وشووبقنه کرگانلر.
حطّه دیب ایتواورنینه حبّه یا که حنطّه دیه اوزگارتوب ایتکانلر، شونك
اوچون الله‌تعالی حضرتی صوگندن آلارغه اوزینك عالی طرفندن عذاب
ایندرگان. بو عذاب‌نك‌ده نیندی عذاب ایدیکی حقنده مفسرلر آراسنك
بیك کوب تورلی سوزلر بار. بعضلری اول عذاب طاغون زحمتندن
عبارت بولغان وشول طاغون ایله بیك کوب کشیلر قرلغان دیگانلر.
قایسی‌لری قارانغیلق بولغان دیه یازغانلر، اما بعضیلری بو عذابدن
مراد الله‌تعالی‌نك آلارنی سفیل‌لك رذیل‌لك وذلیل‌لککه توشوروی
دیگانلر. اشته بونسی عقلغه موافقراقدر، چونکه بو سفیللك وذلیل‌لك
صفتلری‌ده طاغون یا که ظلمت کبی بیوك آفات سماویه جمله‌سندندر.

بویله آڭلامق البتّه هر تورلی اصلسز قیل وقاللرگه اشانودن بیك کوب مرتبه آرتغراقدر. (واذ استسقی موسی لقومه فقلنا اضرب بعصاك الحجر فانفجرت منه اثنتا عشرة عـینا قد علم کل اناس مشربهم کلوا واشربوا من رزق الله ولا تعثوا فی الارض مفسدین) موسی اوزینڭ قومی اوچون صو صوراغان وقتده آڭا بز یا موسی سین طایاغڭ ایله شول طاشقه صوق دیدك، موسی صوقغاچده شول طاشدن اون ایکی دانه چیشمه آقدی، هر بر کشی اوزینڭ اچه‌چك چیشمه‌سن بلدی، الله‌نڭ بیرگان رزقندن آشاڭز اچیڭز فقط جیر یوزنده حددین آشقان بوزوقلق قیلوچیلردن بولماڭز (واذ قلتم یا موسی لن نصبر علی طعام واحد فادع لنا ربك یخرج لنا مما تنبت الارض من بقلها وقثائها وفومها وعدسها وبصلها قال اتستبدلون الذی هو ادنی بالذی هو خیر اهبطوا مصرا فان لکم ما سألتم وضربت علیهم الذلة والمسکنة وباؤ بغضب من الله ذلك بانهم کانو یکفرون بآیات الله ویقتلون النبیین بغیر الحق ذلك بما عصوا وکانوا یعتدون) ای بنی اسرائیل! سز موسی‌غه ایتدڭز: بز بر گنه تورلی طعامگه توزه آلمیمز، سین ربکا دعا قیل ربك بزنڭ اوچون یرده اوسدره تورغان نرسه‌لرنی - یاشلچه‌دن، قیاردن، بورچاقدن، یاسمقدن چغارسون دیب. شول چاغنده موسی ایتدی. سز اوزڭزگه ایك خیرلی نرسه ایله ایڭ توبه‌ن بولغان نرسه‌نی آلماشدراسز مونی آلای بولسه بارڭز توشڭز شهرگه ؛ شونده سزگه بارچه تله‌گان نرسه‌لرڭز بولور دیب، شول وقت آلارنی خورلق ومسکینلك چولغاب آلدی وآلار الله تعالی طرفندن بولغان آچیغلانو ایله قایتدیلر. بولای بولولرینه سبب. آلار الله‌نڭ آیتلرینه ایناناس بولدیلر، هیچ حقسز پیغمبرلرینی اوترگه بولدیلر، بواشلری چیکدن طش کیتولری سببندن بولدی.

کوب تفسیرچیلر پیغمبرلرنی اوترو طوغریسنده غایت منطقسز سوزلرگه کرشوب ئلله نیندی اصلسز توبسز سوزلر یازو قویغانلر، برکونده اویله وقتینه قدر قرق پیغمبرنی حتی اوچ یوز پیغمبرنی یهودیلر قروب تاشلاغانلر دیه یالغانلر آتقانلر، حالبوکه برکونده هیچ برزمانده بو قدر پیغمبرلر دنیاغه اصلا کیلگانی یوقدر وبرده مقدس پیغمبر باشلری کچهیا که قوی باشلری توگلدر. آلار جناب الله طرفندن بنده لرگه هر تورلی حکملر ایرشدرر اوچون جیبارلگان بیك محترم ذاتلردر، پیغمبرلرنك دشمانلری طرفندن قرلماقلری دین وعقل طرفندن اطرافلیچه دقت نظر ایله قارالدقده اصلا درست کورنمیدر. شونك اوچون بعض محققلر وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ گه اگر بولدرا آلسالر ومانع بولماسه پیغمبرلرنیده اوترهچکلر ایدی معنیسینی بیرمشلر (*). (اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) ایمان کیتورگان کشیلر همده یهودیلر، نصاریلر وصابئهلر اللهغه وآخرت کونینه اینانوب، ایزگو عملده اشلهسهلر ربلری قاشنده آلارغه اجر وثواب بولاچقدر، آلارغه هیچده قورقو همده کوینو - حسرت بولمایاچقدر.

ابن حزم بقره سورهسنده یکرهی قدر آیتنی منسوخ دیگان. شوارنك ایك اولگیسی اوشبو اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا آیتیدر. وای جهالت! بو آیت نیچون منسوخ بولسون. البتة اصلا منسوخ دگلدر. بو آیتنك حکمیده باشقه آیایتلرنك حکمی کبی الی یوم القیامة باقیدر وابدیدر. (وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) ای بنی اسرائیل! سزدن

---

* روح المعانی فی تفسیر آل عمران.

اَشانچلی وعده‌ڭزنی آلدق واوستوڭزده طور طاغنی کوته‌ردك. سزگه بیرگان نرسه‌مزنی (توراتنی) محکم قوت ایله توتـڭز واچنده بولغان نرسه‌لرنی ایسڭزده توتـڭز، شاید صاقلانوچی بولورسز.

الله تعالی‌نڭ طور طاغنی کوته‌رب أیتدك دیمه‌سندن مراد طور طاغنی قوبارب آلوب سزنڭ اوستـڭزگه کیتروب قویدق دیمك توگلدر. بلـکه بو سوزلر یالـڭز طور طاغنی تعظیم وتـکریم قیلوب ایتودنـگنه عبارتدر. یوقسه بنی اسرائیل قومینڭ اوستینه طور طاغنی کوته‌روب وآلارنی شونڭ ایله قورقتوب ایمانغه اونده‌ۋ: آلارنی اکراه قیلوب وکوچله‌ب دین قبول ایتدرو بولادر. البتة بو روشده بولو اصلا ممکن توگلدر، چونـکه دینده اصلا اکراه یعنی کوچله‌ۋ یوقدر. بو ڭا دلیللر: لَا اِکْرٰاهَ فِی الدِّینِ همده اَفَاَنْتَ تُکْرِهُ النّاسَ حَتّٰی یَکُونُوا مُؤْمِنِینَ آیتلری. بولارنڭ معنی‌لری اوز اورنلرنده انشاءالله تفصیلا بیان قیلنور. بو اورنده کوب مفسرلر اویلامایـنچه خطا معنی‌لر بیرگانلر. صاقلانوتیوش.

(ثُمَّ تَوَلَّیْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰالِكَ فَلَوْ لَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَیْکُمْ وَرَحْمَتُهُ لَکُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِینَ) اوشبو اشانچلی وعده‌ڭز صوڭنده‌ده سز بو یصونودن یوزڭزنی چه‌ویردڭز، اگرده جناب‌الله‌نڭ فضلی ورحمتی بولماسه ایدی البتة قایغی وحسرتلیلردن بولا ایدڭز. (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِینَ اعْتَدَوْا مِنْکُمْ فِی السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِینَ) شنبه کوننده سزنڭ بعضڭز شریعتدن طاش کیتـکانونی سز تحقیق بلدڭز، بس بز آلارغه سز مایموللر کبی خور حالده بولدڭز دیدك. بنی اسرائیل شریعتنده شنبه کون بالق آولامق حرام بولغان، آلار شول حکمنی طـڭلامی بالق آولاغانلر، شول سببدن الله تعالی آلارغه سز مایموللر شیکللی خور بولـڭز دیب آچیغلانوب أیتـکان (فَجَعَلْنَاهَا نَکَالًا لِمَا بَیْنَ یَدَیْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِینَ) اشته‌بز بو اشنی آلده کیله‌چکلر وآرتده قالغانلر اوچون عبرت بولسون همده تقوی آدملر اوچون وعظ نصیحت بولسون اوچون قیلدق.

بو خصوصده‌ده کوب تفسیر چیلر برسی برسندن کوچروب: بنی اسرائیل قومی الله‌تعالی‌نك بوندی سوزندن صوك حقیقةً مایموللر صورتینه‌کروب کیتکانلر دیب یازغانلر. مایمول بولغاندن صوك بر قیل‌ده اوچ کون وبر قیل‌ده جیدی کون یوروب هلاك بولوب بتکانلر ایمش حتی ابو-بکر بن العربی دیگان بر کشی بو زمانده‌غی مایموللر ودوڭغزلرده شول نسلدن دیب یازغان. البتة بو سوز صرف یالغان، چونکه صحیح مسلم‌ده رسولمزدن اوشبو حدیث روایت اولنمشدر: ان الله لم یهلك قوما او یعذب قوما فیجعل لهم نسلا وان القردة والخنازیر کانوا قبل ذالك، یعنی الله‌تعالی بر قومنی هلاك یاکه عذاب ایتوبده آلاردن هیچ بر نسل نسب قالدرماغان. مایموللر دوڭغزلر آلاربوروندن کیلگان حیوانلر دیمکدر. صدق رسول الله صلی‌الله علیه وسلم.

وبرده حضرت امام مجاهد جنابلری اِنّه ما مُسِخت صورهم ولکن مُسخت قلوبهم دیگان. یعنی آلارنڭ صورتلری آلشنمادی بلکه قلبلریگنه آلشندی‌دیمکدر. بناءً علیه بو آیت‌دن مقصود آلارنی‌عمللرنڭ گنه مایموللرغه اوخشاتو بولادر. بوندی آیتلر ایکنچی اورنلرده‌ده بار.

مثلا: اُولئِكَ کَالاَنعامِ بَلْ هُمْ اَضَلّ. معنی‌سی انشاءالله اوز اورننده یازلور. عرب تلنده آغاچ بول یاکه طاش بول دیب ایتولر کوب بولادر. اشته بوڭا مثال بر عرب شعری:

اذاانت لم‌تعشق ولم تدرما الهوی * فکن حجراً من یابس‌الصخر جلمدا

یعنی سین هیچ بر نرسه‌گه عشق وهوس ایتمه‌سه‌ڭ، هوی نرسه‌در آنیده بلمه‌سه‌ڭ، اول وقت سین بر قوری زور طاش بولده قانوب قال دیمکدر. (وَاِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ اِنَّ اللهَ یَامُرُکُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قالُوا اَتَتَّخِذُنا هُزُوا قالَ اَعُوذُ بِاللهِ اَنْ اَکُونَ مِنَ الْجاهِلینَ) موسی اوزینڭ قومینه جناب‌الله سزگه بر صییر بوغازلرغه بیورا دیب

ایتکان وقتده، قومی: ئلله سین بزنی مسخره ایته‌سونمی دیگانلر. موسی مین جاهل‌لردن بولودن‌اللهغه صغونامن دیگان. یعنی الله صاقلاسون مین برده سزنی مسخره ایتمیم دیمکدر. (قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ قالَ اِنَّهُ یَقُولُ اِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ وَلا بِكْرٌ عَوانٌ بَیْنَ ذالِكَ فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ) موسی‌نك قومی: یا موسی! ربکدن بزنك اوچون صورا اول نیندی صییر ایکان بیان ایتسون دیگانلر. موسی جوابنده ربم ایته‌در: اول صییر قارتده توگل هم یاشده توگل اورتاچه‌غنه‌در، بس اینذی بیورلمش اشگزنی اشله‌ئز دیگان.

(قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ یُبَیِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ اِنَّهُ یَقُولُ اِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها تَسُرُّ النّاظِرِینَ) موسی‌نك قومی ینه موسی‌غه مراجعت ایدوب: ربکدن بزنك اوچون صورا، اول بزگه بیان ایتسون، اول صییر نیندی توسده ایکان دیگانلر. موسی جوابنده ربم ایته‌در: اول صییر صاری توسده‌در، یالتراب تورغانلغندن قاراوچیلرنی شادلاندرادر دیگان (قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَیْنا وَاِنّا اِنْ شاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ) دخی ایتکانلر: ای موسی! ربکدن بزنك اوچون صورا، اول نیندی صییر ایکان، بزگه اول صییر شبهه‌لی بولوب کیتدی، بز انشاء الله کونلمش بولورمز. (قالَ اِنَّهُ یَقُولُ اِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْاَرْضَ وَلا تَسْقِی الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لا شِیَةَ فِیها قالُوا الْئٰنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوها وَما کادُوا یَفْعَلُونَ) موسی ایتدی: ربم ایته‌در؛ اول صییر جیر یرطا تورغان اش صییری توگل همده ایگونلکنی صولی وصوغارا تورغان صییرده توگل، اول صییر هر بر عیبلردن سلامت هم آنده آلالق‌ده یوقدر. موسی قومی

ایتکانلر: مونه حاضر ایندی سین راستلقنی کیتردك. بس شول صبیرنی
بوغازلادیلر، حالبوکه آنی اوّل باشده اشلرگه یاقنده کیلمه‌گانلر ایدی.
(واذ قتلتم نفسا فادّارأتم فیها والله مخرج ما کنتم تکتمون) ای بنی اسرائیل
سز بر کشی‌نی ئوترگان ایدگز، صوگره اول کشینی ئوتروچی کم
ایکاننی بلور اوچون اوز آرا دعوی‌لاشدگز ـ قچقرشدگز، الله تعالی اول
سزنك یاشرگان نرسه‌گزنی چقارر یعنی اول ئوتروچی‌نی سزگه بلدرر
دیمکدر (فقلنا اضربوه ببعضها کذلك یحیی الله الموتی ویریکم ایاته لعلکم
تعقلون) بس شونك اچون ایتدك بز آلارغه: مذکور بوغازلانغان صبیرنك
بر کیسه‌گی برله ئه‌لیگی ئوترلگان کشیگه صوغوگز دیب. شولای ایتوب
الله تعالی ئولکلرنی ترك قیلور واوزینك آیتلرن سزگه کورسه‌تور،
شاید سز بولارنی عقلگزغه صاوب قارارسز یعنی عقل ایله اویلاب
حقیقتنی بلورسز دیمکدر.

موسی علیه السلامنك قومی مذکور ئولکنی بوغازلانغان صبیرنك
نیندی کیسه‌گی ایله صوقدقلری وئولگان کشی‌نك قایسی یرینه
صوقدقلری حقنده مفسر رحمة الله علیه‌لر بیك کوب تورلی قیل وقاللر
تزوب کیتسه‌لرده آخر الامر برسنده تعین‌له‌ب وکیسدروب ایته
آلماغانلر. البتة آنی تعین‌له‌ب ماطاشونك هیچ کمگه بر تیینلك فائده‌سیده
یوقدر. هر نیچك بولسه‌ده ئولکنی شول صبیرنك بر کیسه‌گی ایله صوقغاچ
حقیقت میدانغه چغوب درحال اوتروچینك کم ایدوکی معلوم بولغان.
صوگره شول اوتروچینك جزاسن بیرگاچ حضرت موسی قومینك اراسنده
زور نزاع چغوب وفتنه‌قوبوب کیتو احتمالی بتکان وشول سببدن کوب
کشیلر صوغشوب اولودن قوطلوب ترك بولوب قالغانلر. بناء علیه
الله تعالی حضرتی‌نك کذلك یحیی الله الموتی یعنی الله‌تعالی شولای ایتوب

اولـكلرنی ترك قیلور دیب أیتمه‌سی شول كشیلرنـك اوز آرا طـاوش چغار و سببلی صوغشوب اولمه‌ینچه دنیاده ترك بولوب قالولرینه اشاره‌در*. بوڭا اوخشاشلی آیتلر ایكنچی اورنلرده‌ده بار. مثلا: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ یعنی جزا قیلوده سزگه ترككلك بار دیمكدر. اشته بو واقعه‌ده‌ده صییر صویوب اوترو چی‌نی بلورگه یول آچلغاچ شول اوترو چی‌نی توتوب قصاص قیلو یعنی آڭا تیوشلی جزاسنی بیرو سببلی بـاشقه بیك كوب كشیلر اوز آرا صوغشوب اولودن قوتولوب واوزلرینڭ ترككلرنده دوام ایتوب قالغانلر. بـو خصوصده كوب تفسیرچیلر: صییرنـڭ بر كیسه‌گی ایله صوقغاچ ئولك ترلدی دیه یازسالرده اول سوزلر درست وسندلی سوزلر جمله‌سندن توگلـدر. اللهم ارنا الحق حقا. بو صییر بوغازلاو قصه‌سی قرآنده بر واقعه صانالا. بوقصه‌نڭ حاصلی اشته بوندن عبارتدر: حضرت موسی زماننده بر كشی اوترلـگان، اوترو چینڭ كم ایدكی معلوم بولماغان. موسی علیه السلامنڭ قومی حضرت موسی‌دن بونی كم اوتردی ایـكان دیب صوراغانلر وآرالرنده بو طوغریده بیك زور نزاع چققان. صوڭره الله‌تعالی موسی علیه‌السلامغه اوشبو صییرنی صویوب اوترو چی‌نی تابارغه یول كورسه‌تـكانده بیك كوب كشی‌لرنی اوز آرا صوغشوب اولودن قوتقارغان. والله الموفق (ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) ای بنی اسرائیل بو اشلردن صوڭده سزنڭ كوڭللرگز قارالوب قاتدی، اول سزنـڭ قارالغان كوڭلـكز طاش كبی یاخود طاشدانده قاراراقدر،

(*) ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ آیتینڭ تفسیرنده‌ده بو سوزلر بر مرتبه سویلنوب اوزمش ایدی.

چونكه بعض بر طاشدن چيشمه‌لر چغوب يلغه‌لر آغا، وبعض طاشلر بار يارولغان‌وقتده آندن صوچغا، وبعض‌طاشلر بارجناب‌الله‌دن قورقوب يوقاريدن توبه‌ن توشوب كيته، سز اشله‌گان اشلردن جناب الله غافل توگلدر.

بـو مقدس آيت كريمه‌لر بنى اسرائيل قومينه خطـاب بولسه‌ده حكمى عامدر. هر ملت بـو واقعه‌لرنى اويلاب عبرت آلو تيوشدر.

اوشبو اورنده قرآن كريمنك اوّلـگى پـاره‌سى‌نك ايـكنچى ربعى تمام بولدى. اوزاقلامى ٣نچى ربعيده يازلوب مطبعه‌گه بيرله‌چكدر. الله موفق ايله‌سون.

بو كيسه‌ك يازلدى اورالسكى‌ده ١٩١٤نچى يلنك نويابر آينده.

محمد كامل المطيعى تحفة اللين.